

БОРОТЬБА ТЕНДЕНЦІЙ У ВІЗАНТІЙСЬКОМУ ІСТОРІОПИСАННІ ХІ СТОРІЧЧЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦЬ ІОАННА СКИЛИЦІ ТА МИХАЇЛА ПСЕЛЛА)

У статті порівняно спосіб історіописання двох візантійських істориків XI сторіччя – Михаїла Пселла та Іоанна Скилиці. У них відмінні принципи викладу матеріалу, уявлення про роль історика і місце власних творів у загальновізантійській літературній традиції. Тому визначення історичних концепцій цих авторів вкрай необхідне для характеристики візантійської історіографії вказаного періоду.

Ключові слова: Михаїл Пселл, Іоанн Скилиця, візантійська історіографія.

В статтє сравнено способ историописания двух византийских историков XI века – Михаила Пселла и Иоанна Скилицы. У них различны принципы изложения материала, представления о роли историка и месте собственных произведений в общевизантийской литературной традиции. Поэтому определение исторических концепций этих авторов необходимо для характеристики византийской историографии данного периода.

Ключевые слова: Михаил Пселл, Иоанн Скилица, византийская историография.

The historical writing method of two Byzantine historians of XI century – Michael Psellus and John Scylitzes was compared in this article. As far as historical material description principles of these authors, their ideas about the role of a historian and place of their own works in general Byzantine literary tradition are different, therefore determination of their historical conceptions is absolutely necessary for description of Byzantine historiography of the indicated period.

Key words: Michael Psellus, John Scylitzes, Byzantine historiography.

Серед найвидатніших історичних творів Візантійської імперії XI ст. слід зазначити «Хронографію» Михаїла Пселла (1018-1190-ті) та «Огляд історії» Іоанна Скилиці (до 1050 р. – початок XII ст.). Обидва тексти є важливими для сучасних дослідників. Проте, якщо творчість Михаїла Пселла та його історична концепція знайшли певне освітлення [1], то працю Скилиці можна вважати малодослідженою. Їй приділили увагу П.О. Каришковський [2], О.П. Каждан [3], М.В. Бібіков [4], Д.О. Черноглазов [5], перекладався російською мовою текст «Огляду історії» фрагментарно М.Я. Сюзюмовим [6]. Тим часом уявлення Скилиці про роль історика і його завдання є цікавим зразком концепції середньовічного історіописання.

Інформація про біографію Іоанна Скилиці мізерна. У своїй історичній праці він не робить яasnих зауважень стосовно подій свого життя, тож важко судити про джерела формування його світогляду.

Невідомі і роки його життя. Вчені прийшли до висновку, що Скилиця народився не раніше 1045 р., помер, імовірно, у другому десятиріччі XII ст. [7, р. VII]. Вдалося встановити, що Скилиця був вихідцем з малоазійської Фракійської феми, був магістром, проедром, куропатом, посадив досить високі посади епарха та друнгарія вігли [8, р. V].

Головна праця Іоанна Скилиці відома під назвою «Огляд історії» (Σύνοψις ἱστοριῶν). Твір був написаний під час правління Олексія Комніна (1081-1118) і в початковій редакції охоплює період з 811 по 1057 рр., тобто від смерті імператора Никифора I до вимушеного зречення Михаїла VI¹. Зі слів самого Скилиці в проміїоні до «Огляду історії» зрозуміло, що він не збирався встановлювати які-небудь нові факти або здійснювати якісь розшуки. Свою місію він зводив лише до того, щоб компілювати і резюмувати твори попередників: «...ті, хто любить історію, знайшли

¹ У середньовічних рукописах «Огляд історії» існує в двох формах: короткій, доведений до 1057 р. (видана в: Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum / rec. I. Thurn, Berolini; Novi Eboraci, 1973) і продовжений до 1079 р., розповідь в якій заснована на «Історії» Михаїла Аттالیата (Michaelis Attaliotae Historia / rec. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae, 1853). Питання про приналежність Продовження «Огляду історії» (видане в: Georgius Cedrenus / ed. I. Bekker, vol. 2, Bonn, 1839) Іоанну Скилиці залишається відкритим. Протилежні думки див.: de Boor C. Weiteres zur Chronik des Skylitzès // BZ, Vol. 14, 1905, p. 409-467 та Moravcsik G. Byzantinoturca, I // Die Byzantinische Quellen der Geschichte des Türkervölker, I, Berlin, 1958, p. 335-340.

би більшу вигоду в резюме, яке б їм дозволило побачити з одного погляду події різних епох, і яке б їх врятувало від звернення до дуже складних списків, [тому – І.Г.] я уважно прочитав історії авторів, і я все об'єднав в один тільки короткий твір, який я залишив майбутнім поколінням» («...ἡμεῖς δὲ τῷ πόνῳ τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν ἐκεῖνων ἀρεσθέντες καὶ λυσιτελήσειν οὐ μικρὰ τὴν σύννοσιν τοῖς φιλιστοροβσίην ἐλλίσαντες καὶ μάλιστα τοῖς τό ράστον του ἐπιππονωτέρου προτιθεμένοις, συντομωτάτην διδοῦσαν κατάληψιν των ἐν διαφόροις συμβεβηκότων καιροῖς καὶ του βάρους των υπομνημάτων ἐλευθερούσαν, τὰς των ἀνωθεν λεχθέντων συγγραφέων ἐπ' ἀκριβὲς Ἱστορίας ἀναλεξάμενοι, δὲ εἰκότα καὶ ὅποσα μὴ του πιθανοῦ ἀπέπιπτε συλλέξαμενοι, προσθέντες δὲ καὶ ὅποσα ἀγράφως ἐκ παλαιῶν ἀνδρῶν ἐδιδάχθημεν, καὶ ὅφ' ἐν ἐπιδρομάσῃν συνθεμένοι τοῖς μεταγενεστέροις...») [9, σ. 4.40-50].

У пролозі Скилиця намагається систематизувати доступні йому історичні праці попередників і сучасників. Умовно їх можна розділити на 3 групи.

До першої групи входять ті автори, спосіб викладу історичного матеріалу яких Скилиця вважає зразковим і про бажання наслідувати яким він заявляє. Це – Георгій Сінкел (автор «Хроніки») [10] і Феофан Сповідник (автор «Хронографії») [11]. Про Георгія Сінкела (рубіж VIII – IX ст.) відомо дуже мало. Він був особистим секретарем і повіреним патріарха Константинопольського Тарасія. Після смерті свого покровителя він прийняв чернецтво, під час якого і працював над своєю історичною працею. «Хроніка» Сінкела є прикладом ранньохристиянської хронографії. В ній викладені події від Адама до царювання імператора Діоклетіана, тобто до початку IV ст. н. е. «Хроніка» має вигляд звичайної компіляції. Характерною рисою історичного методу Сінкела є конспективність викладу з безсистемним і безладним нагромадженням фактів, нічим не пов'язаних один з одним. У Візантії «Хроніка» не отримала популярності [12]. Прямим продовженням цього твору є «Хронографія» Феофана Сповідника (бл. 760-818). Про цього історика відоме те, що він народився в знатній сім'ї в Константинополі. Був соратником Льва IV Хозарина (775-780). Почавши кар'єру з нижчих військових чинів (стратора і спафарія), Феофан близько 780 р. залишив службу і постригся в ченці в монастирі Сигріана, що належав його батьку. Феофан не приховував своєї прихильності до іконошанування, через що був ув'язнений і засланий на острів Самофракію, де і помер. З передмови до літопису Феофана відомо, що Георгій, вмираючи, попросив свого друга продовжити перерваний ним твір, і заповів йому зібраний матеріал². Розповідь Феофана починається там, де зупинився Георгій, – з 284 р., тобто від правління Діоклетіана, і доходить до 813 р., тобто до часу вступу на престол Льва V. Праця Феофана є рідкісним для візантійської історіографії прикладом введення принципу оповідання по роках.

У його «Хронографії» вказується рік, потім слідує перерахування подій, що відбулися в цей рік, зчеплення яких носить випадковий, за одиничними виключеннями, характер. В один розділ потрапляють війни, скинення імператорів, землетруси, різні астрономічні явища, церковна боротьба, засухи, весілля, притчі про мінливість людської долі, будівництво палаців, церков, лазень, посольства, інформація про варварські набіги і т. д. В цілому «Хронографія» позбавлена будь якої сюжетної структури і композиції [4, с. 90-91].

Кажучи про сприйняття Скилицею традицій Георгія Сінкела і Феофана Сповідника, слід зазначити, перш за все, спільність їх методу вивчення і обробки історичних праць. Згідно з перекладом відповідного фрагмента «Хроніки» Георгія Сінкела, виконаного французькими візантінознавцями Б. Флюзеном і Ж.-Кл. Шейне, цей автор повідомляє, що склав резюме джерел і використовує по відношенню до свого твору термін *synopsis*. За відомостями цих же французьких авторів, які переклали відповідний фрагмент «Хронографії» Феофана, останній, крім матеріалів, які йому заповів Георгій Сінкел, розшукав історичні книги для того, щоб проводити серед них відбір [8, р. IX]. Скилиця намагається наслідувати цих авторів в стилі викладу «*простою і без вигадливостей, прагнучому до самої суті події*» («...ἀφελεῖ καὶ ἀπεριέρρω, μονονουχί δὲ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐφαπτομένο των πεπραγμένων») [9, σ. 3.10-11]. Йдеться про розповідь, в якій автор піклується про ясність і доступність викладу для читача.

У другій і третій групі істориків, виділених Скилицею, знаходяться автори, чії спроби продовжувати праці і спосіб історіописання Георгія Сінкела і Феофана Сповідника визнані ним незадовільними. Він пред'являє до цих груп докори різного характеру. Так, про першу з них написано: «*Звичайно, деякі в цьому [у написанні історичного резюме – І.Г.], випробували себе, як [наприклад] сицилійський шкільний вчитель³ або, в нашу епоху, іпат філософів, інертім Пселл і ще інші; але оскільки вони не звернули на цю роботу тієї уваги, якої вона заслуговує, вони схилили браком точності, упускаючи велику частину знаменних фактів; твори їх даремні для нащадків, тому що вони задовольнялися тим, що перераховували імператорів і показували, хто тримав сκήптер після кого, і нічого більше*» («*Ἐπεχειρήσαν μὲν γὰρ τίνες, οἷον ὁ Σικελιώτης διδάσκαλος, καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ὑπατος τῶν φιλοσόφων καὶ ὑπέρτιμος ὁ Ψελλός, καὶ πρὸς τοῦτοις ἕτεροι, ἀλλὰ παρέργως ἀψάμενοι τοῦ ἔργου τῆς τε ἀκριβείας ἀπτοπεπτώκασι, τὰ πλείστα τῶν καιριωτέρων παρέντες, καὶ ἀνόνητοι τοῖς μετ' αὐτοῦς γεγόνασιν, ὀηταρίθμησιν μόνην ποιήσαντες τῶν βασιλέων καὶ διδάξαντες, τίς μετὰ τίνα τῶν σκήπτρων γέγονεν εὐκρατής, κα πλείον οὐδέν*») [9, σ. 3.17-23]. Михаїл Пселл, таким чином, признається Скилицею лідером даної групи, і саме до нього звернені головні звинувачення в недостатній

² «Но перед концом жизни, чувствуя, что не может совершить предпринятого дела, но, как мы уже сказали, доведя историю свою до времен Диоклетяна, при смерти, в православной вере отходя ко Господу, он – Авва Георгий – оставил нам, как искренним друзьям, недоконченную свою книгу, с усиленным прошением довершить недостающее» [13].

³ Однозначна атрибуція цього персонажа не виконана. Так, для А. Макропулоса [14, р.193]: «*Sikeliotēs 'didaskalos' is surely a phantom*», (сицилійський «вчитель» – це, безумовно, фантом). Тоді як Б. Флюзен та Ж.-Кл. Шейне [8, р. IX] вважають, що під «сицилійським вчителем» слід розуміти Феогноста – автора орфографічного трактату і загубленої історії, яка служила джерелом для Продовжувача Феофана.

увазі до праці історика. Отже, Скилиця не потрапляє під чарівність риторичних і художніх прийомів Пселла. Навпаки, він вважає його «Хронографію» разом з іншими, не названими творами, шкідливою для читачів: «І навіть, якщо вони, як здається, згадали деякі події, то, оскільки це зроблено не за правилами, то вони далекі від того, щоб бути корисними читачеві, і є шкідливими навпроти» («εἰ γὰρ καὶ τίνων δοκοῦσιν ἐπιμνησθῆναι πράξεων, ἀλλὰ καὶ ταύτας οὐκ ἐστοχασμένως συγγραφέμενοι Ἰβλαῖσαν τοὺς ἐντηχάνοντας, οὐκ ωφέλησαν») [9, с. 3.26]. Питання про причини такої думки Скилиці не могло не зацікавити дослідників. Деякі з них приходять до висновку про те, що Скилиця не був знайомий з «Хронографією» Пселла. Так, вже згадувані візантіноведи Б. Флюзен і Ж.-Кл. Шейне, висловлюючи подив щодо низької оцінки творчості Михаїла Пселла Скилицею, пишуть: «...у такої блискучої й такої особистої «Хронографії», якою

ми зобов'язані цьому авторові, немає аніскільки сухості, в якій він [Скилиця – І.Г.] йому [Пселлу – І.Г.] дорікає, і ми припускаємо, щоб вийти з утруднення, що він має на увазі тут інший твір Пселла, «Коротку Історію» (Ἰστορία σύντομος)⁴, яка, здається, краще відповідає вказівкам прологу» [8, р. IX-X]. Подібну думку ще раніше висловив Я.М. Любарський [1, с. 406]. Нам, проте, цей висновок не здається остаточним. Скилиця, швидше за все, був знайомий саме з «Хронографією», і саме через цей твір, незвичайного для візантійської історичної традиції, такого, що порушує правила історіописання, Пселл і отримав докори в свою адресу. Підтвердженням знайомства Скилиці з «Хронографією» Пселла може бути той факт, що початкові рядки опису царювання Василя II в «Огляді історії» схожі з початком «Хронографії»:

М. Пселл «Хронографія»	І. Скилиця «Огляд історії»
<p><i>Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ἰωάννης ο Τζιμισκῆς. [14, с. 3] От так розлучився з життям імператор Іоанн Цимісхій</i></p>	<p><i>Τό μὲν οὖν Ἰωάννου τέλος. [6, с. 314.49] Таким був кінець Іоанна [Цимісхія – І.Г.]</i></p>

Невипадковою представляється схожість у виборі порядку описуваних подій: обидва автори починають свою розповідь про царювання Василя II із заколотів Варди Фоки і Варди Скліра. Створюється враження, що слідуючи вибраному ним методу, Скилиця почав переписувати вибрані абзаци з «Хронографії», проте далі за першу фразу він не просунувся, швидше за все, через незгоду з творчим і історичним методом Пселла. В усякому разі, таке припущення здається цілком імовірним.

Пселл не дарма отримує від нащадків в особі Скилиці звинувачення в порушенні норм історіописання. Його свобода у викладі історичного матеріалу – це усвідомлений вибір. В «Хронографії» Пселл пише: «Ведь ты, самый мне дорогой из людей⁵ не требовал от меня исторического сочинения по всем правилам... поэтому я умолчал о многих значительных событиях, не распределил материал своей истории по олимпиадам⁶, не разделил, подобно Историку по временам года... и избрал средний путь между теми, кто повествовал о владычестве и деяниях старшего Рима⁷ и теми, кто составляет летописания в наши дни...» [16, с. 90, LXXIII]. Історіографічний метод Пселла, поза сумнівом, оригінальний, він був сформований в синтезі історичного пізнання і художнього віддзеркалення дійсності. Розповідаючи про події історії і вчинки людей, Пселл завжди намагається вникнути в їх загальнолюдський сенс, уловити «філософію» історії, що розкривається ним зазвичай в узагальнюючих реченнях, які складають

окремі епізоди розповіді. Ніколи не переходячи у філософські міркування, залишаючись в рамках жанрової стилістики твору, вони розкриваються паралельно і за допомогою літературних прийомів, самим ходом оповідання, майстерною побудовою розповіді, яка підкреслює причинно-наслідковий зв'язок явищ. Наприклад, ось яким чином Пселл висловлює свою думку про Македонську династію: «Я не знаю другого рода столь же любезного Богу, и, думая об этом, удивляюсь, как могло случиться, что корень их дерева утвердился и возрос не по закону, но кровью и убийствами, само же древо пышно расцвело и дало прекрасные побеги, каждый с царским плодом, несравненным по красоте и величине» [16, с. 69, I]. Оцінюючи сучасні йому політичні і соціальні умови, Пселл описує поступове руйнування держави і уподібнює його розвитку хвороби в людському організмі [16, с. 155-157, LIII-LVII]. В особі Пселла історіограф є і ритором, і театральним режисером, і психологом, і художником, що створює неповторні за своєю глибиною образи героїв. Твердження ним індивідуального відчуття і індивідуального уявлення про прекрасне і погане, принципова настанова на свободу від стереотипу, як ми бачимо, не знайшли схвалення у окремих сучасників і навіть спонукали деяких з них на прокламацію повернення до витоків, до традицій «стародавніх».

Для визначення причин неприйняття Скилицею методу Пселла слід враховувати й історичний контекст,

⁴ «Коротка історія» є перерахуванням імператорів, починаючи із засновників Риму і, по суті, підручником з всесвітньої історії, що був складений Пселлом для свого учня майбутнього імператора Михаїла VII. В сучасній історіографії склалась думка, що новели, з яких складається «Коротка історія» є скоріше твором художньої літератури, аніж історичним твором [5, с. 154].

⁵ Питання про те, кого має на увазі письменник, до цих пір не з'ясовано. Зазвичай, вважається, що це Костянтин Ліхуд [17, с. 3-4], хоча висловлюється думка, що їм міг бути й Іоанн Мавропод [18, с. 236].

⁶ Відлік періодами в 4 роки, від одних Олімпійських ігор до інших був введений в грецьку історіографію Тімесом у 264 р. до н. е., і роком першої олімпіади визнавався 776 р. до н. е. Цікаво, що незвичними в «Хроніці» Георгія Сінкела, в порівнянні з іншими візантійськими хроніками, були хронологічні обчислення – відлік років згідно з старогрецькими олімпіадами. Скилиця між тим не наслідує цей метод, а Пселл взагалі усвідомлено відходить від таких традицій.

⁷ Пселл, швидше за все, має на увазі Діонісія Галікарнаського, грецького історика I ст. до н.е., що жив в Римі і присвятив один з своїх творів Римській історії. В інших творах Пселла можна виявити численні запозичення із Діонісія.

і ступінь політичної тенденційності обох авторів. Скилиця, як втім і Михайл Пселл, зміг досягти високого соціального положення завдяки власному інтелекту, не будучи представником знатного роду. Займаючи високу посаду великого друнгарія вігли (головного судді Константинополя) Скилиця був виразником інтересів імператора Олексія Комніна, час правління якого припав на складний і напружений період. Кінець XI століття – це час боротьби декількох впливових провінційних сімей, які досягли такого рівня могутності, що ставили під сумнів і оспарювали дії правлячого імператора⁸. Метою Скилиці було написання твору, який нагадав би цим «кланам» про подвиги предків і про те, яка доля спіткала бунтівників, або ж яка нагорода чекала тих, хто підтримував трон. Наприклад, замість того, щоб писати про *res gestae* Василя II під час його Балканських кампаній, ми читаємо в *Synopsis Historiarum* про подвиги генералів Ксифія і Феодорокана. «Хронографія» Михайла Пселла – поганий помічник Скилиці в цих його політичних цілях. Адже цей твір є не стільки стандартним для візантійської історіографічної традиції фактологічним описом, скільки зіставленням образів, виявленням характерів вершителей і жертв історичних доль. Хоч і «Хронографія», і «Огляд історії» за своєю суттю «імператорські хроніки», тобто оповідання, які замкнуті на описі діянь конкретних імператорів, Пселл приносить те нове, що не могло влаштувати Скилицю – критику імператора, уявлення про нього, як про особу з численними недоліками. Таку, наприклад, оцінку дає Пселл Костянтину IX Мономаху, якому в «Хронографії» відводиться найбільше місце: «*Этот самодержец не постиг природы царства, ни того, что оно род полезного служения подданным и нуждается в душе, постоянно бдящей о благом правлении, но счел свою власть отдыхом от трудов, исполнением желаемого, ослаблением напряжения, будто он приплыл в гавань, чтобы уже не братья больше за рулевое весло, но наслаждаться благами покоя; он передал другим попечение о казне, право суда и заботы о войске, лишь малую толику дел взял на себя, а своим законным жребием счел жизнь, полную удовольствия и радостей...*» [16, с. 83, XLVII]. Природно, що для Скилиці, який залишався в руслі традиційної візантійської історіографії, влада законного імператора носила божественний характер і пселлівська

характеристика володаря була для нього абсолютно неприйнятна.

Повернемося, проте, до третьої групи письменників, які, на думку Скилиці, також не змогли належним чином написати історичні твори. Вона представлена авторами, атрибуція більшості з яких досить важка. Це: Феодор Дафнопат (Δαφνοπάτης Θεόδωρος)⁹, Нікита Пафлагон (Νικήτας ο Παφλαγών)¹⁰, Йосиф Генесій (Ιωσήφ Γενέσιος)¹¹, Мануїл Візантієць (Μανουήλ ο Βυζάντιος)¹², Никифор, диякон Фригійський (Νικηφόρος διάκονος ο Φρύξ)¹³, Лев Асійський (Ασιανός Λέων)¹⁴, Феодор із Сиди (Θεόδωρος ο της Σίδης)¹⁵, Феодор Севастійський (Θεόδωρος ἐν Σεβαστεία)¹⁶, Дмитрій з Кизікоса (Δημήτριος ὁ της Κυζίκου)¹⁷ та монах Іоанн Лід (μοναχὴ Ἰωάννης ὁ Λυδός)¹⁸. Своє ставлення до цих авторів Скилиця висловлює таким чином: «...[вони – І.Г.] взяли кожен свою власну тему, наприклад, похвалу імператора, хулу патріарха, похвалу друга, і кожен розвинув свою тему в творі, який не був історичним, і форма якого, його манера були такі, що вони абсолютно віддалилися від образу думок людей, яких надихнув Бог, з яких, як я говорив, все починалося. Оскільки вони обговорювали в своїх історичних працях події власної епохи або тієї, яка незадовго їй передувала, писали історії згідно із своїми симпатіями або антипатіями, через люб'язність або навіть слідувачі наказам, які вони отримали, то вони розрізняються в розповіді про одні і ті ж події, і тому вони занурили читачів у замішання і тривогу» («...οἰκείαν ἕκαστος ὑπόθεσιν προσηγάμενοι, ὁ μὲν ἐπαίνον φέρε εἰπεῖν βασιλέως, ὁ δὲ ψόγον πατριάρχου, ἄτερος δὲ φίλον ἐγκόμιον καὶ ἐν ἱστορίας σχήματι τὸν εαυτοῦ ἕκαστος ὀποπληροῦντς σκοπτόν πόρρω τῆς των εἰρημένων θεοφόρων ἀνδρῶν ἀποπεττάκασι διανοίᾳς. ἀποτάδην γὰρ τα κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους συνενεχθέντα, καὶ μικρόν ἀνωθεν, ἱστορικῶς συγγραψάμενοι, καὶ ὁ μὲν συμπαθῶς, ὁ δ' ἀντιπαθῶς, ὁ δὲ καὶ κατὰ χάριν, ἄλλος δὲ καὶ ὡς προσετέτακτο, τὴν εαυτοῦ συνθεῖς ἱστορίαν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ των αὐτῶν ἀφηγήσει διαφερόμενοι ἰλίγγου καὶ ταραχῆς τοὺς ακροατάς ἐμπλεψήκασιν») [9, с. 4.32-39].

Відносно одного із згаданих авторів в сучасній науковій літературі існують помітні розбіжності. Мова йде про Лева Асійського. Ряд істориків однозначно ототожнюють його з автором добре вивченої і займаючої помітне місце у візантійській історіографії «Історії» – Левом Дияконом [наприклад,

⁸ Боротьба почалася після смерті останньої візантійської імператриці Феодори у 1056 р. Суперництво переросло в громадянську війну в період 1071 і 1081 рр. між династіями Дук, Комнінів, Діогенов, Вотаніатов і Врієніїв. Боротьба ця закінчилася перемогою Комнінів, але і інші сім'ї залишалися достатньо сильними [19, р. 203].

⁹ Імовірно, автор однієї з шести книг Продовжувача Феофана [14, р. 193].

¹⁰ Письменник і ересиарх кінця IX – початку X ст. Можливо, укладач «хули на патріарха» Фотія [3, с. 109]. Аргументом для такої ідентифікації, хоч і непрямым, може послужити зроблена Скилицею аллюзія в пролозі до «Огляду історії», коли він говорить про «порицання, направлене проти патріарха» («ψογος πατριάρχου») [9, с. 4.32].

¹¹ На думку О.П. Каждана його тотожність з автором відомої «Книги царів» викликає деякі сумніви [3, с. 109].

¹² Можливо, його можна ідентифікувати з автором біографії в 8-ми книгах Іоанна Куркуаса (візантійський полководець X ст.), якого цитує Продовжувач Феофана [14, р. 193]. Можливо, його має на увазі Скилиця, коли говорить про «прославляння друга» («άτερος δὲ φίλου») [9, с. 4.32].

¹³ Автор залишається невідомим.

¹⁴ Питання про атрибуцію автора не вирішено.

¹⁵ Твір цього автора не зберігся.

¹⁶ Дуже мало відомо і про цього сучасника Василя II: три уривки, що збереглися від його твору, описують правління Василя II, прославляння якого, мабуть, і була присвячена його праця [3, с. 109].

¹⁷ Автор декількох теологічних трактатів [14, р. 193].

¹⁸ Автор залишається невідомим.

14, р. 193]. Проте авторів даної статті представляється гідною особливої уваги точка зору М.Я. Сюзюмова [6], який вважає, що Скилиця під Левом Асійським не має на увазі Лева Диякона. Справа в тому, що у вступі до «Історії» Георгія Кедрина, який майже дослівно копіював Скилицю, перераховані ті ж чотирнадцять істориків, в повній відповідності з Скилицею, але замість Лева Асійця згаданий Лев Карієц. Кедрин використовував ранній рукопис Скилиці, що не дійшов до нас. Але вступ Скилиці зберігся тільки в пізнішому рукописі – Куаленовому 136. Цей рукопис початку XII ст. у багатьох місцях дозволяє стилістично виправити і доповнити той, який служив прототипом для Кедрина. У подальших рукописах (наприклад, у Віденському) цих виправлень і доповнень немає. Особливо важливо, що в рукопис 136 включено дві дослівні великі вставки з «Історії» Лева Диякона – опис зовнішності імператорів Никифора і Цимісхія. Звідси напрошується висновок: Куаленовий рукопис не можна вважати первинним. Основний рукопис – той, який використовував Кедрин. У Куаленовому ж рукописі переписувач сміливо робить виправлення і вставки. Це може означати, що слова «Лев Асійський» є правка писаря рукопису 136, що вніс їх замість слів «Лев Карійський». Чому ж зроблена така правка? Причина може бути наступною: у Скилиці не використаний Лев Диякон, і Лев Карійський нічого спільного з Левом Дияконом не має. У Куаленовому ж рукописі вже є вставки з Лева Диякона, і тому замість незнайомого для переписувача Лева Карійця внесено ім'я Лева Асійця, яке, безумовно, означало Лева Диякона. Таким чином, появою Лева Диякона в переліку авторів Скилиці ми зобов'язані переписувачу.

На закінчення торкнемося питання про те, чому в першій групі критикованих Скилицею авторів конкретно вказаний лише Пселл, тоді як в другій

групі Скилиця називає всіх авторів поіменно? Для відповіді на нього, необхідно було б провести порівняльний аналіз творів всіх приведених вище авторів. Проте більшість з них не збереглася до наших днів. Тому ми можемо лише припускати, що «Хронографія» Михайла Пселла була настільки популярна в Візантії XI ст., що однієї її згадки було досить, щоб зрозуміти, про який напрям історіописання йдеться. Для другої групи авторів такого явного лідера, мабуть, не знайшлося і тому Скилиця дає список авторів в надії, що його читач знайомий хоча би з деякими з них.

XI та XII сторіччя були часом істотних культурних зрушень в житті візантійського суспільства. Це був, перш за все, час підйому освіченості й зростання наукових знань. Виразником цих тенденцій став Михайл Пселл, який своєю творчістю затверджував принципи пошани до розуму, дослідження факту, прагнення знайти причину подій, відкидання сліпої віри, заснованої на авторитеті або аналогії. Багато в чому його історичний твір – це відхід від канонів, традицій візантійської історіографії. Природно, що новаторство Пселла викликало у відповідь негативну реакцію деяких з його сучасників. Саме таку реакцію і прагнення повернутися до закріплених правил історіописання продемонстрував Іоанн Скилиця. Незважаючи на популярність твору Скилиці у сучасників і подальшого покоління візантійських істориків, з того часу, як у візантійському історіописанні з'являється такий твір, як «Хронографія», провідною тенденцією епохи стає поступове згасання жанру монументальної всесвітньо-історичної хроніки і становлення мемуарних, особово забарвлених творів з творчим затвердженням основних принципів середньовічного історизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Любарский Я.Н. Михаил Пселл: личность и творчество. К истории византийского предгуманизма // Две книги о Михаиле Пселле. – СПб., 2001.
2. Карышковский П.О. Балканские войны Святослава в византийской исторической литературе // Византийский временник. – 1953. – Т. 6. – С. 36-71.
3. Каждан А.П. Из истории византийской хронографии X века // Византийский временник. – 1961. – Вып. 20. – С. 106-128.
4. Библиков М.В. Развитие исторической мысли // Культура Византии. Вторая половина VII-XII в. – М.: Наука, 1989. – С. 108-109.
5. Черноглазов Д.А. Хроника Иоанна Зонары и ее источники (IX-XI века) // Византийский временник – 2004. – Вып. 63 (89). – С. 137-154.
6. Лев Диякон. История / Пер. М.Я. Сюзюмова. – М., 1988. – С. 110-117. Електронна публікація: <http://www.hrono.info/dokum/0900dok/suzumov.html>.
7. Thurn I. Ioannes Skylitzes, Autor und Werk, Berolini; Novi Eboraci, 1973.
8. Flusin B., Cheynet J.-Cl. Récrire l'histoire: la Synopsis Historiôn de Jean Skylitzès, Paris, 2003.
9. Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum / rec. I. Thurn, Berolini; Novi Eboraci, 1973.
10. Georgii Syncelli chronicon. Vol. I-II / ed. L. Dindorf, Bonnae, 1829.
11. Theophanis Chrographia. Vol. I-II / rec. I. Classeni, Bonnae, 1839.
12. Покровский В.Ф. Византийская историческая литература (в переводах XI – начала XIII века) // История русской литературы: В 10 т. – Т. I. Литература XI – начала XIII века. – М.: Л., 1941. Електронна публікація: <http://feb-web.ru/feb/irl/i10/i11/i1121142.htm>.
13. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта / Пер. В.И. Оболенского и Ф.А. Терновского. – М., 1884. Електронна публікація: <http://www.kodges.ru/library/view/24230/page/1.htm>.
14. Markopoulos A. Byzantine history writing // Byzantium in the year 1000, Leiden, Boston, 2003.
15. Μιχαὴλ Ψέλλος. Ἐκατόνταετηρίς Βυζαντινῆς ἱστορίας (976-1077) // Μεσαιωνικῆς βιβλιοθηκῆς. Τ. Δ (4) / ἐπ. Κ. Σάθα. – Παρίσι, 1874.
16. Михайл Пселл. Хронография / Пер. Я.Н. Любарского – М.: Наука, 1978.
17. Скабаланович Н.А. Византийское государство и церковь в XI веке. – СПб., 1884.
18. Любарский Я.Н. Историограф Михаил Пселл // Хронография. – М.: Наука, 1978.
19. Holmes C. Basile II and the governance of the Empire (976-1025), Oxford, 2005.

Рецензенти: Радзиховська О.О., к.і.н., доцент, Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова;
Дарієнко В.М., д.і.н., професор, Херсонський економіко-правовий інститут.